

ZIETELOS TARMĖS ĮVARDIS¹

A. VIDUGIRIS

1 §. Zietelos tarme jau iš tradicijos yra vadinama Zasečių ir Pagirių sodžių šnekta. Tie sodžiai yra Baltarusijos TSR Gardino srt. Zietelos (bltr. Diatlovo) rajono šiaurinėje dalyje. Lietuvių kalba viešajame gyvenime ir šeimose čia beveik nebevartojama. Gerai lietuviškai kalbēti moka tik nedaugelis tarmės atstovų (jauniausiam jų 50 m., o seniausiam 96 m. amž.).

Be lietuvių kalbos pagrindiniai tarmės atstovai dar gerai moka vienos baltarusių tarmę (t. y. „po-prostu“), rusų ir lenkų kalbas.

Nuo artimiausių lietuviškai kalbančių dzūkų vietų: Ródūnios, Varanāvo raj. (tiesia linija apie 60 – 80 km iki Zietelos), Lazūnų apyl. (Jūrótiskių raj., apie 80 km), Naujujų Giernykų sodžiaus² (Ščiučino raj., apie 50 km), Azíerku sodžiaus (Gařdino raj., apie 120 km) Zietelos tarmė skiriasi šiomis fonetinėmis ypatybėmis: išlaiko sveikus nosinius *q*, *ɛ* ir mišriuosius dvigarsius *am*, *an*, *em*, *en*, pvz.: *ižgāzdino*³, *tāsa* „tesia, tempia“, *kañpas*, *pántis*, *tæmt* ~ temti, *penki*, o taip pat nedzūkuoja, pvz.: *pati*, *gaidīs*, *dienā*, *dvi*, *svēčas*, *mādžas* „medis“. Taigi, šiom dviem ypatybėm Zietelos tarmė sutampa su vakarų ir vidurio aukštaičių tarmėmis. Visomis kitomis fonetinėmis ypatybėmis Zietelos tarmė yra arba pa-

¹ Šio straipsnio santrauka skaityta dialektologinėje konferencijoje 1959 m. „Zietelos tarmės įvardis“ yra rašomo didesnio darbo „Zietelos tarmė“ dalis. Plačiau apie gyventojų ir tarmės tyrinėjimo istoriją yra jau rašyta, žr. A. Vidugiris, Kai kurios Zietelos tarmės ypatybės ir Nauji darbai apie Lietuvių kalbos tarmes. — Lietuvių kalbotyros klausimai, 2, 195–213, 239–246, Vilnius, 1959.

² Baltarusijos TSR Gardino srt. Ščiučino raj. šiaurinėje dalyje (8 km. nuo rajono centro) yra vadinamas Naujujų Giernykų sodžius (bltr. Hóbyne Géŕniki), kurio gyventojai, pasak vietinių žmonių, XIX a. antrojoje pusėje atsikėlė nuo Varėnos ir Marcinkonių. Seniau gyvenę čia 18 šeimų lietuvių, dabar (1958 m. duomenimis) jų skaičius sumažėjęs daugiau negu pusiau. Šeimose ir tarp savęs vyresnieji kalbasi gražiai dzūkų tarme. Vaikai lietuviškai nebemoka.

³ Vartojama atlaso medžiagos rinkimo programoje nurodyta transkripcija, žr. Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa, II leid., 105–118, Vilnius, 1956.

Kirčio ženklas ant garsų *a* ir *e* kartu rodo ir jų ilgumą. Nekirčiuoto garso ilgumas žymimas taškeliu viršuje iš dešinės pusės. Garsų *i* ir *u* ilgumas, nepriklausomai ar jie kirčiuoti ar nekirčiuoti, žymimas visur. Iš prigimties ilgū garsų *o* ir *é* ilgumas niekur nežymimas. Grynujų ir mišriųjų dvigarsių priegaidės, ženklai (‘, ~) žymi atitinkamų sandų ilgumą, išskyrus *i*, *u* + *l*, *m*, *n*, *r*, kurių pirmasis sandas Zietelos tarmėje visada yra trumpas. Tikriniuose varduose vartojamos didžiosios raidės.

Dvigarsių ir ilgų balsių priegaidės žymimos iš klausos.

naši į dzūkų ir jiems gretimų rytų aukštaičių šnektas, arba yra savita ir užima atskirą vietą lietuvių kalbos tarmių tarpe.

2 §. Daug medžiagos, rodančios Zietelos tarmės archaiškumą ir savotiškumą, duoda įvardis. Zietelos tarmės įvardis turi nemaža senų morfoligijos elementų, kurių kartais ne tik kitose tarmėse, bet ir tos pačios tarmės kitose kalbos dalyse nebesutinkama. Todėl čia smulkiai ir aprašoma įvardžio morfoligija.

Zietelos tarmėje, kaip ir Iк, yra gimininių ir negimininių įvardžių.

Skaičiai yra tik du. Dviskaitos net ir liekanų nepastebėta: jos vietoje vartojamos daugiskaitos formos su skaitvardžiais *dù*, *dvì*, *abù*, *abi*, p.vz.: *o kanà jū's abù vāišcojot* „o kur jūs abu vaikšciojote“; *tik mēs dvì būvom Zieteloj*.

Skyriaus įvardžiai skirstomi pagal reikšmę ir savo funkcijas sakinyje.

Asmeniniai įvardžiai

3 §. Tarmėje yra vartojami šie asmeniniai įvardžiai: *àš*, *tù*, *ānas* „jis“ ir *anà* „ji“. Pastarieji du įvardžiai *ānas* ir *anà* plačiau apžvelgiami prie gimininių įvardžių (žr. 14, 21–33 §§).

Dėl savotiškos kaitybos atskirai yra aprašinėjami asmeniniai įvardžiai *àš*, *tù* ir sangrąžinis įvardis *savè*, „savęs“. Jie kaitomi šitaip:

Vienaskaita		Daugiskaita		
V.	<i>àš</i> (èš)	<i>tù</i>	—	<i>m̄es</i> <i>m̄es</i> , <i>jū's</i> <i>jū's</i>
K.	<i>manè</i> ,	<i>tavè</i> ,	<i>savè</i>	<i>mú'su</i> , <i>jú'su</i>
N.	<i>mán</i> ,	<i>táu</i> ,	<i>sáu</i>	<i>mùmì</i> ⁴, <i>jùmì</i> ⁴
G.	<i>manè</i> ,	<i>tavè</i> ,	<i>savè</i>	<i>mùs</i> <i>muñ</i> , <i>jùs</i>
I.	<i>maniñ</i> ,	<i>taviñ</i> ,	<i>saviñ</i>	<i>mùmì</i> ⁴, <i>jùmì</i> ⁴
In. ⁵			<i>savī</i>	
Il. ⁵	<i>maniñ</i> ⁶		<i>saviñ</i>	
Ad. ⁵	<i>maniñp</i> <i>taviñp</i> <i>maniñ(p)</i> , <i>taviñ(p)</i> , <i>saviñ(p)</i>		<i>mú'sip</i> ⁴ <i>mú'sim</i> (p), <i>mu'suñ(t)</i> <i>mu'suñpt</i> ,	<i>jú'sip</i> ⁴ <i>jú'sim</i> (p) <i>ju'suñ(t)</i> ⁶ <i>ju'suñpt</i>
Al. ⁵				

Negimininių įvardžių (*àš*, *tù*, *savè*) linksnių ypatybės

4 §. Pirmiausia krinta į akis dvi lygiagretės pirmojo asmens vns. vardininko formos *àš* ir *èš*. Lytis *èš* (kartais *ëš*) yra rečiau vartojama negu *àš*: *èš nīeko nežnāū*;

⁴ Formos su dviem kirčiais rodo, kad jos gali turėti kirtę ir šaknyje, ir galūnėje, p.vz. *mùmì* || *mumi*, *mù'sip* || *mu'sip*.

⁵ Visi keturi postpoziciniai vietininkai dėl patogumo yra vadinti lotyniškais vardais: vidas esamas (inessivus) — inesyvas, vidas einamas (illativus) — iliatyvas; pašalio esamas (adessivus) — adesyvas, pašalio einamas (allativus) — aliatyvas.

⁶ Dalis nenugirstų formų (*maniñ*, *mu'suñ*, *ju'suñt*) paradigmai buvo paimta iš Ch. S. Stang, Die litauische Mundart von Zaséčiai im Gebiet von Wilna, — „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap“, 18, 189 (1958).

aik šeñ, eš tāu grāža· meřga· paródi·su; eš viša žinójāu⁷. Apie lyties eš senumą liudija senieji raštai⁸ ir kitos kalbos, būtent: la es, sen. isl. ek, arm, es, gr. ἐγώ lot. ego⁹. Formos eš greta aš egzistavimą lietuviai kalboje kalbininkai aiškina balsių a-: e-kaitaliojimus žodžio pradžioje¹⁰. Tačiau tokį a ir e pasikeitimą paaiškinti vien dabartine Zietelos tarme nebūtų galima, nes daugiau pavyzdžių su e žodžio pradžioje nesutikta (plg. ašis, ažaras, āgle, apusė). Nebent šiam žodžiui — vienaskiemeniui — buvo padaryta išimtis.

Antrojo asmens įvardis tū kartais pavarto jamas ir su pabréžiamają reiškšmę turinčia dalelyte -ai : o kuř tūjēi buvaī (čia j yra išprau stas tarp balsių hiatui iš-vengti).

5 §. Vienaskaitos kilmininko ir galininko lytys visiškai sutampa, būtent: ar ir nu-nāk nebus tavē čà „ar ir šiandien nebus tavęs čia“; pamēsk dēle savę „palik dėl savęs“; aik nūg manē, bo aš kūlsu tavę „eik nuo manęs, nes aš mušiu tave“; sākē, kād manē ižriūks „sakē, kad mane paims“. Manoma, kad galūnė e ir jos varojimas abiem šiemis linksniams yra labai senoviški dalykai, plg. sen. sl. mene, tebe, sebe¹¹. Tokią pat bendrą tų abiejų linksnių galūnę pažista ir lietuvių senieji raštai¹². Galimas dalykas, kad tokia pat sena yra kai kuriose mūsų šnektose ir šiandien sutinkama vns. klm. galūnė -e, pvz., šiaurinėje Šakių raj. ir pietvakarinėje Kauno raj. dalyje (kairiojoje Nemuno pusėje), kai kur Kaišiadorių ir Vievio rajonuose. Tik čia tos formos dažnai turi kirtę šaknyje, būtent: māne, tāve, sāve arba manē, tavē, savę (greta daž. māne·, tāve·, sāve·, arba manēs, tavēs, savēs)¹³.

Tuo tarpu visas Zietelai teritoriniu atžvilgiu artimesnės dzūkų šnektos (Ažierkų, Rodūnios, Varanavo, Lazūnų apyl.) vns. kilmininką taria: manī, tavī, savī, greta māni·, tāvi·, sāvi·, o galininką — manī·, tavī·, savī· greta māni·, tāvi·, sāvi· arba manī, tāvi, savī.

6 §. Vns. naudininkas turi daugiausia sutrumpėjusias formas, t. y., tokias pat, kaip ik, būtent: mán (rečiau māñ), tāu, sáu. Tik pora kartų pasitaikė nugirsti ilgesnes formas, pvz.: ānas manī duōja duōnos „jis man duoda duonos“; jám reiķa savī „jam reikia sau“. Kaip matome, šios pastarosios ilgesnės formos kirčiuoja galūnę. Senieji raštai rodo kirtę buvus šaknyje, plg. Daukšos Postilė — mánig 287₂₆,

⁷ Pastebėtina, kad forma eš ne visi tarmės atstovai lygiai dažnai vartoja. Dažniausiai ją taria B. Žukelis (apie 50 m. amž.), P. Chaleckienė (96 m. amž.), V. Kaška (60 m. amž.).

⁸ A. Bezzengerer, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache, 161, Göttingen, 1877; J. Endzelins, Latviešu valodas gramatika, 504, Rīgā, 1951 (toliau — Gramatika); P. Arumaa, Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina, 9—11, Tartu, 1933 (toliau — Untersuchungen ...); Lietuvių kalbos žodynas, 2, 843 (red. J. Balčikonis), Vilnius, 1947.

⁹ Žr. J. Endzelins, Gramatika, 504; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 147, Vilnius, 1957.

¹⁰ P. Arumaa, Untersuchungen..., 9—12; J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, 3, 135, Warszawa, 1956 (toliau — Gramatyka...).

¹¹ J. Endzelins, Gramatika, 504—507, 510; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 147—148; J. Otrębski, Gramatyka..., 3, 135—137.

¹² Plg. Bezzengerer, min. veik., 161, 162.

¹³ Plg. lietuvių kalbos tarmių atlasui surinktą medžiagą iš pietinės Lietuvos TSR dalies, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dialektologinė kartoteka (284 Programos klau simas).

táwi-gu 175₃₀, *táwi* 481₂₈, *sawi* 16₂₇¹⁴. Tikriausiai čia kirtis bus nukeltas pagal vns. adesyvo lytis *manip*, *tavip*, *savip*.

Tik kartą tepavyko nugirsti enklitiškai pavartotą vns. naudininko formą *mi*, būtent: *ānas ācunča mi kō* „jis (sūnus) atsiunčia man ko nors“ (P. Chaleckienė iš Pagirių, 96 m. amž.). Senuosiuose raštuose *mi* turi ir naudininko, ir galininko prasmę, pvz.: *iß to mi auga džaugmas; anas mi weda*¹⁵.

7 §. Vns. įnagininko lytys yra be galūninio *-i*, pvz.: *maniñ*, *taviñ*, *saviñ*. Formose *taviñ*, *saviñ* priebalsis *v* kaitaliojasi su *j*, pvz.: *tajim*, *sajim*. Šie priebalsiai keičiasi vietomis ir vns. adesyve (plg. 9 §). Lazūnų tarmėje *v* vietoje negirdėti jokio priebalsio: *saim* „savimi“, *aišu su taim* „eisiu su tavimi“.

Tarmėje pasitaiko savotiškų konstrukcijų, kur įvardis *saviñ* yra veiksmo atlikėjo įnagininkas, prilygstas įrankio įnagininkui, pvz.: *pac sajim næšasi*; *päties saviñ pastatē pürka* „vieni patys, be kitų pagalbos pastatė pirkia“, plg. *nebūva ártle, gāvom sāvim partrāukt; stúmk sāvim* (Šakyna); *āriem sāvim* (Kuršenai).

Retkarčiais vns. įng. prasme yra pavartojoamas vns. adesyvas, pvz.: *sa tavip nórū gerast sasidëdiné* „su tavimi verčiau noriu susidéti“; *āš sa tajip neisū* „,aš su tavimi neisiu“.

8 §. Vns. inesyvas ir iliatyvas turi tokią pat galūnę, kaip *ia-*, *-* arba priebalsinio kamieno vardažodžiai, būtent, *-in*, *-y*: *maniñ*; *prirunkāñ vándiño saviñ* „pririjau vandenio į save“; *dař ānas saviñ turi vándiño* „dabar jis savyje turi vandenio“.

9 §. Vns. adesyvo formos yra keleriopos, pvz.: *manip išgru dinēl dañtēs* „mano dantis iškrito“; *błt maniñp ku dālo* „,aš turėjau kuodelio (verpti)“; *maniñ dár īr dvi kárvi* „,aš turiu dar dvi karves“; *maniñt nenóri biút* „pas mane nenori būti“; *tavip jāū seni naginei* „tavo jau senos nagiňes“; *o tajip kas īr* „,o ką tu turi“; *kas taviñp tèp kvæpa* „kas tavo (pas tave) taip kvepia“; *ar tajip momà īrā* „,ar tu turi mamą“; *taviñ ćebātai ilgi* „tavo batai ilgi“; *o saviñp tu nèturi alavélo* „,ar prie save neturi pieštuko“; *anà sajip viso turi* „ji (pas save, namie) visko turi“.

Lytys *manip*, *tavip* (|| *tajip*), *savip* (|| *sajip*), *manoma*¹⁶, yra padarytos iš senojo nepostpozicinio vietininko, sutapusio su senuoju naudininku (*mani*, *tavi*, *savi*) ir postpozicijos *-pi*. O kitos lytys, būtent, *maniñp*, *taviñp* || *tajim*, *saviñp* || *sajim*, spėjama, kad tai yra analoginiai dariniai, atsiradę pagal gimininių įvardžių vns. adesyvo lytis: *jámp*, *támp*, kurios davė išpūdį, kad įvardžių vns. adesyvas turi galūnę *-mp*. Šitą galūnę antriniu keliu imta dėti prie senojo nepostpozicinio vns. vietininko (arba naudininko) lyčių¹⁷. P. Aruma, pastarasias formas aiškina dgs. adesyvo formų *mu'siñp*, *ju'siñp* įtaka¹⁸. Formose *maniñ*, *taviñ*, *saviñ* priebalsis *p* yra nukritęs dėl sunkumo jį ištarti.

¹⁴ Žr. Daukšos Postilė, fotografuotinis leidimas, Kaunas, 1926; plg. dar J. Endzelins, Gramatika, 507; J. Otrębski, Gramatyka..., 3, 136.

¹⁵ A. Bezzenberger, min. veik., 163, 164.

¹⁶ Plg. A. Bezzenberger, min. veik., 251, 253; J. Endzelins, Gramatika, 508; N. van Wijk, Die pronominalen Adessivformen des Altlitauischen. Archivum Philologicum, 4, 49, Kaunas, 1933; A. Laigonaitė, Pašalio vietininkai dabartinėje lietuvių kalboje. — Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai, 29, Vilnius, 1957 (toliau-Pašalio vietininkai...).

¹⁷ Plg. N. van Wijk, min. veik., 49; A. Laigonaitė, Pašalio vietininkai..., 29.

¹⁸ Plg. P. Arumaa, Untersuchungen..., 174–175.

Negalima sutiki su P. Aruma ir A. Laigonaite dėl pastarųjų formų tvirtapradės priegaidės (*maniimp*, *tavimp*, *savimp*)¹⁹, nes daug dažnesnės tos lytys yra su tvirtagale prieigaide. Šių formų galūnės tvirtagališkai yra pažymėjės ir Ch. Stangas²⁰. Su tvirtaprade prieigaide tos lytys pavartoamos tik retkarčiais, dažniausiai silpniai lietuviškai kalbančių tarmės atstovų.

Panašiai aiškintina ir forma *maniñt* (<*manimpt*, plg, dar *mu·suñpt*, 13 §), kur galūnės priebalsis *t* yra pridėtinis. Priebalsio *t* pridėjimo pavyzdžių tarmėje pasitaiko ir daugiau, pvz.: *dåugëst* || *dåugåñst*, *pušáut*, „pusiau“²¹.

10 §. Beveik visai sutampa dgs. naudininko ir įnagininko formos, pvz.: *duris adaråñ jumi*, „duris atidariau jums“; *mókinasi sa jumi*; *ãnas atrbtñko bú·sti·ma· mû·ni*, „jis atėmė gyvenimą mums“; *ãnas sa mûmi bú·sta*, „jis su mumis gyvena“; *suñku bûs važiot jumì*; *dírpsu sa jumi*; *tañ ãni·s savì mumi*, „tai jie mums giminės“. Tik labai retai pavartoamos trumpos dgs. naud. lytys, pvz.: *mûm škodà bûvo jô*, „mums gaila buvo jo“; *äcunté mûms lâpa*, „atsiuntė mums laišką“. Kaip matome, ilgesniųjų formų kirčiavimas yra labai sumišęs.

Atskirai reikia aptarti tik vieną kartą girdėtą ilgesnę formą *mùmim*, kuri savo prasme gali būti ir dgs. adesyvas ir naudininkas, pvz.: *i·rà mûmim kæłas čà*, „yra pas mus kelias čia“ ir „yra mums kelias čia“. Greičiausiai čia yra dgs. adesyvas be postpozicijos *-p* (< * *mùmimp*), nes pavyzdžių be *p* ir sutampančių reikšme ir forma su minėtais abiem linksniais tarmėje yra nemaža, plg.: *bít jañ* (|| *jám*) *dvi pirkì*, „jis turėjo dvi pirkias“; *pirmaik tai bít nækam žägrës*, „pirma kai kas turėjo žagres“; *lašinei jañ kráunasi*, „jai (kiaulei) auga lašinai“; *mû·sim šcipôkas nelabai gardùs*, „mûsų lydeka nelabai skani“, *kàs jiemì slùžino*, aš nežināñ „kas pas juos (ir jiems) tarnavo, aš nežinau“. Galima būtų spėti, kad tai ir yra adesyvo forma, kuri pradžioje įsigalėjo dgs. naudininke, o paskui buvo apibendrinta pagal kitus įvardžius ir dgs. įnagininkui. Bet griežtai taip teigti sunku, nes tokią dgs. įng. pavyzdžių iš Zietelos nėra užrašyta.

Tokias formas pažista pietiniai dzūkai: *júm sa mumiñ niëko nebùs* (Plikių, Ródūnios raj.)²²; *mûjim raïka bú·lbës sodzí·c*; *aik su mujim*; aš neišù su jumiñ; *mûmim papôrino vienà mergà* (Azierkai, Gařdino raj.). Pazanavykio kapsų tarmėje dgs. naud. ir įng. formos yra su galūne *-iem*, būtent *mûmim*, *jûmim*²³. P. Aruma mano jas atsiradusias dėl *abiem*, *dviem* analogijos²⁴.

11 §. Įprastinės dgs. galininko formos yra *mûs*, *jùs*. Retkarčiais šio linksnio prasme pasitaiko ir forma *muñ*: *jâni·s muñ*, *mergi·tes*, *mëgo*, „jie (berniukai)

¹⁹ Plg. P. Arumaa, Lituvische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen, 44, Dorpat, 1931; A. Laigonaite, Pašalio vietininkai..., 28–30.

²⁰ Ch. Stang, min. veik., 189.

²¹ P. Aruma priebalsi *t* laiko enklitinu antrojo asmens įvardžiu *ti > t*, kuris čia eina tik formalios charakteristikos funkcijas, žr. P. Arumaa, Untersuchungen..., 35; plg. E. Hermann, Litauische Studien, 388, Berlin, 1936. Tačiau šis P. Arumos spėjimas vargu ar įtikimas, nes tarp minėtų žodžių ir enklitiko *t(i)* nėra jokio prasminio ryšio.

²² Plg. dar O. Broch, Zum Litauischen südlich von Vilna. „— Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap,“ 19, 27 (1958).

²³ Žr. J. Senkus, Pazanavykio kapsų tarmė, filol. m. kandidato laipsnio disertacija, rankr., 121–122, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Rankraščių skyrius. Vilnius, 1955.

²⁴ P. Arumaa, Untersuchungen..., 73.

mus, mergytes, myléjo“. Pastaroji lytis *muš* vartojama ir kitose rytų aukštaičių tarmėse. Manoma, kad ji čia yra atėjusi iš dviskaitos naudininko arba įnagininiko²⁵.

12 §. Šiuo įvardžiu, dgs. inesyvo ir aliatyvo formų visai nesutikta. Jas paduoja dgs. adesyvas (žr. 13 §) ir aliatyvas (žr. 14 §), kurie tarmėje yra vartojami visada, kada kalbama apie asmenis arba gyvus daiktus.

13 §. Formos atžvilgiu dgs. adesyvas yra įvairus, pvz.: *mu·sip bū·stasi ki·tiškai* „pas mus gyvenama kitaip, kitoniškai“; *kā jū·sip gatā·vina* „kā pas jus ruošia (valgyti)“; *mu·sim pā·ža ū·tarina* „pas mus maža lietuviškai kalba“; *mū·sim ū·nū·rai ilgi* „pas mus ilgi šniūrai (žemės rėžiai)“; *jū·sim(p) kāp* „kaip pas jus“; *būs svečei ir mu·sim ir ju·sim* „bus svečių ir pas mus ir pas jus“. Kaip matome, jų galūnės yra beveik visiškai tokios pat, kaip vns. adesyvo, būtent: *mani·p || mani·m(p)*, *tari·p || tavi·m(p)*. Tuo remdamiesi, P. Aruma ir N. van Veikas ir aiškina jų atsiradimą vns. adesyvo formų analogija²⁶. Tokia pat analogija galima paaiškinti ir tą formų galūninių kirčiavimą (*mu·sip*, *ju·sim*), o formos su šakniniu kirčiu (*mū·sip*, *mū·sim(p)*), laikomos senesnio kirčiavimo, plg. dgs. kilm. *mū·su*, *jū·su*.

14 §. Pažymétina, kad visose kitose linksniuojamose kalbos dalyse ir kituose įvardžiuose nebevartojuamas dgs. aliatyvo formas tarmėje išlaikė tik negimininiai įvardžiai, pvz.: *vienas ataidinēja mu·su·m̄t saldōtas* „ateina pas mus vienas kareivis“; *koplōnas atāk mu·su·m̄pt* „kunigas atėjo pas mus“; *ānas ju·su·m̄pt nu·vēj* „jis pas jus nuéjo“; *manā kárve ju·su·m̄ nubégo* „mano karvė pas jus nubégo“. Tur būt, dėl to, kad tos lytys savotiškai pakeičia tarmėje nevartojamą šiuo įvardžiu aliatyvą (plg. 12 §), Ch Stangas jas pateikė prie dgs. aliatyvo²⁷. Dgs. aliatyvas yra padaromas iš dgs. klm. ir postpozicijos -pi, taigi *mu·sumpt < * mu·sun + p(i) + t, ju·sump < + *ju·sun + p(i)*. Garsas n prieš p tarmėje virsta m (plg. *im-pílk, šiempjovūs*), o p, atsidūrės galūnėje arba prieš pridėtą t, dėl sunkumo ištarti nukrinta. Priebalsis t greičiausiai yra pridėtas vėliau, jau nukritus i. O tą formą galio kirčiavimą galima aiškinti vns. ir dgs. adesyvo (*mani·m(p)*, *mu·sim(p)*) analogija. Dabar dgs. aliatyvas Zietelos tarmėje nyksta. Jি dažniausia pakeičia prie-linksnis pas su galininku: *oīk pas mūs; pas jūs neisū*.

Pastaba. Negimininiai įvardžiai *kās*, *viskās*, *nižkas* yra kaitomi, kaip gimininiai, todėl jie apžvelgiami toliau.

15 §. Trečiojo asmens įvardis turi dvi gimines: vyriškąją *ānas „jis“* ir moteriškąją *anā „ji“*. Tokios pat šaknies yra ir dgs. vardininkas: *āni·s || āni·s || ānēs || āni || āni, ānos*. Visų kitų linksnių formos yra padarytos iš *jis*, jī šaknies. Manoma, kad formas *jis*, *jī*, *jiē*, *jōs* čia yra pakeitęs parodomasis įvardis *anās*, *anā*²⁸. Senuosiouose raštuose šalia lyčių *jis*, *ji*, *jie*, *jos* taip pat yra randamos ir kitokios, pvz.: *ans mi ganō*; *anas už mi gulisis rupestis*; *anys, anis, anie*²⁹. Zietelos tarmėje irgi retkarčiais pavartojuamos dar formos *jīs*, *jī*, *jiē*, *|| jīe*, *jōs*, pvz.: *ar jō*

²⁵ Plg. J. Endzelīns, Gramatika, 516; P. Arumaa, Untersuchungen..., 53, 50 – 77.

²⁶ Plg. P. Arumaa, Untersuchungen..., 184; N. van Wijk, min. veik., 49.

²⁷ Žr. Ch. S. Stang, min. veik., 189.

²⁸ Plg. J. Endzelīns, Gramatika, 517; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 150.

²⁹ Žr. A. Bezzenger, min. veik., 163, 168.

nelaido, ar jis pàc nenorëj; nudu dinëja ji sava dükteri „ištekina ji savo dukteri“; ir ji graži bít; o ji ē iš pirkōs nešój daržinėn gerbt'ba sava; jös móka gadnai išvir dinet „jos moka gerai virti“.

Tokį pat reiškinį pažiusta ir slavų kalbos, pvz.: sen. sl. *on, onā, oni*, bet *jego, jich*³⁰ Kad Zietelos tarmėje nebuvo apseita visai be slavų kalbų išsimaišymo, rodo apibendrinta abiem giminėms dgs. vardininko forma *ānies* || *āni's* || *ānēs* || *āni'* || *āni*, nes mot. g. forma *ānos* pasitaiko retai. Kartais tos formos pavartojuamos su pridėtiniais priebalsiais *h, j*, būtent: *jānas, hānas, janà, hanà, jāni's, hāni's* plg. bltr. éh, yaħá, yaħí.

Šis įvardis kaitomas taip:

Vienaskaita	Daugiskaita
V. <i>ānas</i> ,	<i>anà</i> <i>āni's</i> <i>āni's</i> <i>ānēs</i> <i>āni'</i> , <i>ānos</i> , <i>ji ē</i> <i>jie</i> , <i>jōs</i>
K. <i>jō</i> ,	<i>jōs</i> <i>jū'</i>
N. <i>jám</i> ,	<i>jei</i> <i>jái</i> (ret.) <i>jeimi</i> <i>jìmi</i> ,
G. <i>jī'</i> ,	<i>jā</i> <i>júos</i> <i>jūs</i> ,
I. <i>júo</i> <i>jù</i> ,	<i>jēs</i> ,
In. <i>jame</i> (?)	<i>juosà</i> ,
Il.	<i>júosnà</i> ,
Ad. <i>jañp</i> <i>jámp</i> , <i>jeñp</i> <i>jáip</i> ,	<i>jiñspip</i> <i>jiñsmi</i> <i>jiñmp</i> <i>júosmi</i> , <i>jōsmi</i>
Al.	<i>jōsp</i> , <i>jōs</i> .

Plačiau apie gimininių įvardžių linksnių ypatybes žr. 21 – 33 §§.

Savybiniai įvardžiai

16 §. Tarmėje savybiniai įvardžiai vartojami labai plačiai ir įvairių formų. Įvardžių *mānas, manà, tāvas, tavà, sāvas, savà* yra išlikusios visų linksnių formos, pvz.: *mānas bròlis tei pāča nùmiré* „mano brolis taip pat numiré“; *reñks píeva p̄jaut savà; nebus jāū manōs karvbù'kos* „nebus jau mano karvutės“; *bóču tavám vistiek* „tavo tėvui vistiek“; *žurék jāū tāva žmògr ižviłko* „žiūrėk jau tavo vyra nutempę“; *kelù savù nuvøej* „savo keliu nuéjo“; *sa mandà momàj bít ānas* „su mano mama jis buvo“; *pirkōj manōj bít; tavõn mašinon ë.tari:t* „i tavo mašiną (magnetofoną) kalbėti“; *savañp bròlip pasikláusk* „savo broli pasiklausk“; *su'nañ manì ižáugo jāū; nupirkāū po skæpta savómi dükterimi* „nupirkau po skarelę savoms dukterims“.

Šie įvardžiai kaitomi kaip ir būdvardžiai.

Aplinkinių daiktų prilausomybę arba santykį su asmenų grupe nusako įvardžiai *mū·siškis, mū·siškè, jú·siškis, jú·sišké*, pvz.: *mu·siškis liežutvis negražùs* „mūsų kalba negraži“; *nuvažáū nekatrbi mu·siškì* „nuvažiavo kai kurie mūsiškiai“; *o jú·siškéj vesěl dāūgis bù·sta* „o jūsų sodžiuje ar daug gyvena“; *mu·siškùs aču·zdinéj šeñ* „mūsiškius siuntė čia“. Bet greta yra vartojami šie įvardžiai ir be priesagos -iškis, pvz.: *mú·sis su·nùs nesàpranta* „mūsų sūnus nesupranta (lietuviškai)“; *mú·sé vesě didelé* „mūsų sodžius didelis“; *āni's bít mū·šoј bazní·čoј*; *o kàp jú·sis apekū·nas tūrisi* „o

³⁰ Plg. J. Endzelins, Gramatika, 517; J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formas, 150 – 151. J. Otrębski, Gramatyka..., 3, 143.

kaip jūsų globėjas laikosi“; *jū·si·p šónip mōža dāugēst bū·sta*, „jūsų krašte gal daugiau gyvena“; *pā̄ūtai mu·si maži*, „mūsų kiaušiniai maži“; *mū·si·mi vaikámi prisakí·ta*, „mūsų vaikams prisakyta“.

Panašių įvardžio formų nemaža pasitaiko ir aplinkinių dzūkų tarmėje, pvz.: *iš mū·šos selōs rāšesi litvīnais*, „iš mūsų sodžiaus rašesi lietuviai“; *mū·sis bā̄ernas atā̄ iž dárbo; ti· mū·sēs sòtkos bùvo*, „ten mūsų arai buvo“; *iš mū·šos ī·tarkos dzækavojasi*, „iš mūsų kalbos tyčiojasi“; *bū·sta mū·sei nekurú tū*, „gyvena kai kurie mūsiškiai ten“ (Lazūnai); *paprastà ī·tarka mū·sē*, „paprasta mūsų kalba“ (Dieveniškės); *o jū·sis, kap atvažiūja, tai· ir nepáiso iñgi sčenu· žmögū*, „o jūsų (sūnus), kai atvažiuoja, tai ir nežiūri į seną žmogų“ (Ramaškonyse).

Zieteloje tik retkarčiais pavartojanamas savybinių įvardžių apibendrintas kilmininkas, pvz.: *ir tu sāvo bóbai nupiirk skæpta*, „ir tu savo žmonai nupirk skarelę“; *māno pōnu· nér namī*; *nérà mū·su· bōčo jāū*, „néra jau mūsų tévo“.

Parodomieji įvardžiai

17 §. Dalis parodomujų įvardžių nyksta. Įvardžių šis, štas anàs kai kurie linksniai išlikę tik tam tikruose pasakymuose, būtent: *iki šítam šóni; tai šō, tai tō pripiūrko*; *ažti šítana galañ*, „eina į šitą galą“; *an šítū· piřštu· nágas neáugo; jémē rastrindinéti tai šúo, tai túo*, „éme trinti tai šiùo, tai tuo“; *dár po anám kāri*, „dar po anu karu“.

Dabar vietoje įvardžių šis, štas yra įsigalėjęs įvardis *icai* || *icai*, *itoj*, o įvardžių anàs, kiltas prasme vartojanamas įvardis *tasañ* || *cai* || *caik*, *tój* || *tóji*, pvz.: *icai brólis gadnèsnis kab caik*, „šitas brolis geresnis kaip anas“; *caik kā̄las kréliškis, o icai dainaviškis*; *icai vesēs gālas Jakšai vadīnasi, o caik Mišu·nañ*, „šis sodžiaus (Zasecių) galas Jakšai vadinas, o anas Misiūnai“; *itoj pùsēj gadnèsné píeva, kab tōj*, „šioje (upės) pusėje geresnė pieva, kaip anoję“.

Tos pat šaknies įvardis *itas*, *ita* yra plačiai vartojanamas Azierkuose, Lazūnuose, Dieveniškėse, Ramaškonyse, apie Rodūnią, o taip pat rytinėje ir pietinėje Lietuvos TSR dalyje. Rytiniame Latvijos TSR plote irgi yra pažistami įvardžiai *itis* (greta *itys*), *ituôds*, *itaids*³¹. E. Fraenkelio nuomone minėti įvardžiai atsirado parodomiesiems įvardžiams *tás*, *tà*, *tokìs* || *tokàs*, *tokà* + *it* maišantis su baltarusių gžtot, йэтот, эты, гэтаки, үэтаки, йэтаки³². P. Aruma šiuos įvardžius aiškina irgi slavų įtaka³³. Tačiau tokiu būdu visai neaiški lieka balsio *i* kilmė. Iš klausimą atsako J. Endzelinas, kuris tuos įvardžius laiko baltiškais, t. y. savo kilmę tokiai pat, kaip *štas*, *štà*, *štoks*, *štokia*. Tik įvardžių *itas*, *icai*, *ita*, *itoj*, *itokìs* || *itokàs*, *itokà* pirmasis dëmuo yra kilęs ne iš šis (plg. *štas*, *štoks*), o iš **is* (plg. lotynų ir gotų *is*, kurio vietoje lietuvių dabar vartoja formą *jis*)³⁴.

³¹ Plg. J. Endzelins, Gramatika, 537 (372-373 §); E. Fraenkel, Der Stand der Erforschung des im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen. — Balticoslavica, 2, 25, Vilno, 1936.

³² E. Fraenkel, min. veik, 25.

³³ P. Arumaa, Lituvische mundartliche Texte..., 56.

³⁴ Žr. J. Endzelins, Gramatika, 537.

Ivardžiai *caik*, *tōj(i)*, *icaičk*, *itočk* kaitomi šitaip:

Vienaskaita

V.	<i>caik</i> ,	<i>tōj(i)</i> ,	<i>icaičk</i> ,	<i>itočk</i>
K.	<i>tō</i> ,	<i>tōs</i> ,	<i>ito</i> ,	<i>itos</i>
N.	<i>tám</i> ,	<i>tač</i> ,	<i>itam</i> ,	<i>itoč</i>
G.	<i>tač</i> ,			<i>ita</i> .
I.	<i>tūo</i> <i>tū</i> ,	<i>tāč</i> ,	<i>ituo</i> <i>itu</i> ,	<i>itoč</i>
In.	<i>tamē</i> <i>tačn</i> ,	<i>tōč</i> ,	<i>itam(e)</i> ,	<i>itoč</i>
Il.	<i>tana</i> ,		<i>itana</i> ,	<i>ton</i>
Ad.	<i>tačnp</i> <i>tamp</i> ,	<i>tačp</i> ,	<i>itamp</i> ,	<i>itočp</i>

Daugiskaita

V.	<i>tič</i> <i>tič</i> <i>ti</i> , <i>tōs</i> ,	<i>itič</i> <i>iti</i> , <i>itos</i>
K.	<i>tū</i>	<i>itu</i>
N.	<i>tičmi</i> <i>tičmi</i> , <i>tōmi</i> ,	<i>itičmi</i> , <i>itom</i>
G.	<i>tūos</i> <i>tūs</i> , <i>tās</i> ,	<i>itus</i> , <i>itas</i>
I.	<i>tačs</i> ,	<i>itais</i> ,
In.	<i>tuosà</i> ,	<i>itosa</i> ,
Il.	<i>tuosnà</i> ,	<i>itosa</i> ,

Klausiamieji ir santykiniai įvardžiai

18 §. Aki patraukia vadinamasis būdvardinės kilmės įvardis *kičnas*, *kičnà*, „kam priklausantis“. Jis yra vartojamas klausiamaja, santykine ir nežymimaja prasme. Nugirsta šie linksniai: *kičnas*³⁵ tu vāčkas; *kičnas* ānas; *kičnà tōj* kárve; mòža tu primiñsi *kičnà anà* „gal tu atsiminsi kieno ji“; *kično dár gerà strbūčhà*, o katrō ledokà „kieno dar geras stogas, o kieno prastas“; *kična* kárve tu ganaū; vīsa viena *kičnàm kraštè būt* „vistiek kieno krašte gyventi“; *kičnì* āniës; nežnau kičnàs kárves gānē ānas; *kičnōs bóbos itai* kárvés, greta *kičnō* vāčkas.

Taip pat atskiri šio įvardžio linksniai vartojami ir kitur, būtent, Lazūnuose, Gervēciuose³⁶, tik čia kirtis yra galūnėje — *kienas* (kaip *katrás*).

Greta įvardžio *katrás*, *katrà* dažnokai pavartoamos formos *katrbis*, *katrb*, pvz.: *katrbis* žōdis tāu gražus; *katrb*: ól̄oli: dū̄si; *katrbūñ* šóne ragéjei. Jos galėjo atsirasti pagal tolygios reikšmės įvardį *kuris* || *kurbs*, *kurì* || *kurbl*. Abu šie įvardžiai (*katrás* ir *kuris*) tarmėje vartojami lygia greta be reikšmės skirtumų, pvz.: *kuris arkl̄is gadn̄esnis* „kuris arklys geresnis“; *katrō itai šlbkas* „katro tai kepuré“

Beveik visi klausiamieji įvardžiai gali būti vartojami ir santykine prasme, pvz.: *kuris arkl̄is gādnas*, *tač gerai ait vagál* „kuris arklys geras, tai gerai eina va-

³⁵ J. Endzelynas šio įvardžio vardininką atstato tik su žvaigždute iš klm. *kienō*, plg. J. Endzelīns, Sīkumi. — Latvijas PSR Zinātņu akademija Valodas un literatūras instituta Raksti, 6, 326, 328, Rīgā, 1958.

³⁶ Plg. J. Senkus, Kai kurie Lazūnų tarmės ypatumai. — Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, A 1 (4), 191, Vilnius, 1958; P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte..., 57.

gà; kurbi bijo, tai nesikuła „kurie bijo, nesimuša“; kàs katrañ kraštañ nuvažúoja, teñ ir bùsta; kokàs ãnas bit, tokàs ir i'rà „koks jis buvo, toks ir yra“.

Jie kaitomi šitaip:

Vienaskaita			Daugiskaita	
V. kàs,	katràs,	katrà	katrùl	katròs
K. kõ,	katrõ,	katròs		katrù
N. kám,	katrám,	katræi	katríemi katrbimi,	katrómi
G. kã,		katrã	katrùs,	katrás
I. kùo kù,	katrù,	katráł	katræs,	katrómì
In. kuř kamè,	katram,	katròł	katruosà,	katrosà
Il. kanà,	katrañ,	katròn	katruosna,	katrosna
Ad. kam̄p	katram̄p	katraip		
	kám(p),	katram(p),		

Pažymimieji įvardžiai

19 §. Tarmėje dar retkarčiais pavartojoamas pažymimasis įvardis *tikas*, būtent: *tikas žmoñū* „čà bit; šiñas neti'ka indžú dinéja“, „šienas ne tiek išdžiūsta“. Pastarają formą tieka (kaip ir *kieka*) J. Endzelynas laiko niekatosios giminės vns. vardininku ir galininku³⁷.

Įvardžiai *jokìs*, *néjokìs* || *néjókis* retai yra vartojami: *nebit jokù katastròfu* „nebuvo jokių katastrofų“; *néjokìs žmògus neragéj* „nėjoks žmogus nematę“; *néjókoj fábrikoj nepadáro*, *kàp čà*; *néjóku žmoñū nebit*.

Įvardis *visalókìs* || *visalókìs* || *visalokàs*, *visalokà* yra hibridas, plg. liet. *visas*, *visokìs* ir len. *wszelaki*, bltr. dial. *ÿsляяki*. Jie vartojami dažnai, pvz.: *visalokù žolù i'rà* „visokiu žoliu yra“; *žmoñū viselóku bit* „visokiu žmonių buvo“; *visalokì žmónës ataidinéj* šen „visoki žmonës ateidavo čia“; *gàdnas itokis bit* „geras toks buvo“; *itokù žodžù nesako mu'sip* „šitokiu žodžiu nesako pas mus“.

Pakitusią prasmę turi įvardis *visókìs* || *visokàs*, *visokà*, kuris reiškia „kiekvienas, kas nors iš eilés“ (plg. rusų *каждый*), pvz.: *visóki* (*greta visoki*) *ir jauni*, *ir seni mìra* „visi miršta: ir jauni, ir seni“; *visóka diñna kolchòzan aïmam, o nedéla šventavójam* „kiekvieną dieną i kolükj einam, o sekmadienį švenčiam (ilsimës)“; *visokomi diñnomi dírbam*; *visóki žodi* *užrašt'k* „kiekvieną žodį užrašyk“.

Labai nevienodai yra kirčiuojamos įvardžio *toks* formos, pvz.: *tokis tiltas bit padarít'a*; *ir tokàs vñkas grazùs bit*; *tókis dañtis išäštrintas*; *toki's tañ žodì's*; *ir tokà bit nedala*; *tokà anà ir bit*.

Dažnai įvairuoja įvardžio *pàc*, *patì* kamienas, pvz.: *iš pàcës Vilnës atvažáu* „iš paties Vilniaus atvažiavo“; *ir jòs pačòs nebit čà*; *pas tâ pàci' žmògu*; *pas tâ pàti' bùvom*; *čà mæs pačam kampè*; *patiñ žmogutin intàrdè*, *i pati vyzdi* (akies) *ídreké*; *tõn paçõn pi'e von varísim pækur* „i tą pačią pievą varysim galvijus“; *manìp patip traítas vaikù* „mano paties trejetas vaikų“; *maniñ paçámp nér niñko* „aš pats neturiu nieko“; *tám pàcimp bústi* „ar pas tą patį gyveni“; *dabañ žmónës pàti's vežúoja kitañ kraštañ*; *vírai pàtés padáré tèp*.

Kiti pažymimieji įvardžiai tokie pat, kaip lk: *niñkas už niñka'némira*, *pàc už savè mìra* „niekas už kitą nemiršta, pats už save miršta“; *sažaláu* *viskàs sužalia-*

³⁷ Plg. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 157.

vo viskas“; kita: *kařta*: *ataisū*; kas penēs kárves tokū penējimu „kas šers karves tokiu pašaru“; pōgūl vēsēr pāča nuvēk „pačiu sodžiaus pakraščiu nuėjo“. Įvardis *niēkas* tarmėje kartais pavartojamas su mažybinę reikšmę turinčia priesaga -*itkas*: *niēku* *ānas nekaltas aniēkitku*.

Įvardis *niekas* kaitomas šitaip: V. *niēkas* || *niēks*, K. *niēko*, N. *niēkam*, G. *niēka*, I. *niēku* || *niēku* II. *niēkana*, In. *niēkur*.

Nežymimieji įvardžiai

20 §. Nežymimųjų įvardžių prasme kartais vartojami kai kurie klausiamieji įvardžiai: *ar būt kas mūsim* „ar buvo kas pas mus“; *kočia pribėga mu sumt* „kažkokia pribėga prie mūsų“. Dažnai yra vartojamas įvardis su kitais kokiais nors žodeliais, pvz.: *kāp kās auglinasi ir be bōčo* „kaip kas auga ir be tévo“; *mōža ir būtu kai kās* „gal ir būtū kai kas“; *kai kurie arī ūlkos dadēdineja* „kai kurie degtinės deda“; *kad chot kās būtu p mani* „kad nors kas būtū pas mane“; *jō bīle kās nepasups* „jo bet kas nepasups“; *bile kō nepriimš* „bet ko nepriims“; *aš tāu ka-nē-ka pasakīsu* „aš tau kai kā pasakysiu“.

Ypač būdingi tarmei yra savotiški nežymimieji įvardžiai, padaryti iš klausiamujų įvardžių su neiginiu *ne-*, būtent: *nēkas ingriūvo akiñ* „kažkas įkrito į aki“; *nēkatras nāmas ir razgrūsta* „kai kuris namas ir sugriūva“; *nēkokō vándiño dāu* „kažkokio vandenio davė“; *pirkēla padārē nēka* „šiokią tokią pirkelę pastate“; *anā nēkana nuvažāu* „ji kažkur nuvažiavo“; *nēkatrbi panuvažūdinėj Pöll̄cūn* „kai kurie išvažiavo į Lenkiją“. Rečiau kirtis būna galūnėje pvz.: *nekokas pōnas jā ēmē* „kažkoks pōnas jā vedė“; *ānas nekā žaidojasi sa jū* „jis kažkā žaidzia su juo“; *nekatrbi móteriški áuda* „kai kurios moterys audžia“; *nuvažāu nekatrbi mu siški* „kai kurie mūsiškiai nuvažiavo“.

Įvardžiai *nēkas*, *nēka* dažnai pereina į *jo-*, *ē-* kamieną, pvz.: *nēkis žmōgus būt mūsip* „kažkoks žmogus buvo pas mus“; *nēki vi-riški satikāu*; *itoj strāista nēkēs bōbos būt* „sis maišiukas buvo kažkokios bobos“; *būt nēkeip vīlnu pardūot* „kažkokia (moteris) turėjo vilnų parduoti“; *nēkē macitkā ito kārvē* „kažkokia maža ši karvė“.

E. Fraenkelis šiuos darinius gretina su panašiais slavų dariniais³⁸, plg. *nekmo*, *nekii*, 1. *nieco*, *nekotorpyū*, kurie savo reikšme irgi beveik sutampa. Iš to reikėtų daryti išvadą, kad aukščiau minėti dariniai yra slavizmai. Bet tam prieštarauja ta aplinkybė, kad Zietelos lietuviai šiuos darinius vartoja dažniau negu slavai. Tai matyti dar ir iš panašios darybos prieveiksmių, būtent: *nēkap* „kažkaip“, *nēkadaik* || *nēkuomet* „kartais, seniai, kažkada“.

Lietuviai šiuos darinius galėjo pasidaryti ir savarankiškai iš junginių *kas-ne-kas* (plg. *aš tāu ka-nē-ka pasakīsu*), **kokis -nē- kakis*, **kaip -nē- kaip*, **kada-nē-kada*. Kadangi visas balso spūdis koncentruojamas skiemenyje *ne*, todėl antrasis sandas prisijungęs čia kaip enklitikas, o pirmasis — proklitikas, dėl sunkumo ištarti nukrito.

Panašius darinius pažista ir senieji raštai: *wōsnēwos 11₁₆, nekaday 59*³⁹.

³⁸ Plg. E. Fraenkel, min. veik., 54.

³⁹ Žr. Daukšos Postilė, Kaunas, 1926; plg. J. Otrębski, Gramatyka..., 282, 300. Latvianai irgi turi panašių įvardžių ir prieveiksmių, plg. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, 158; Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, 1,539-541. Rīgā, 1959.

Gimininių įvardžių linksnių ypatybės

21 §. Giminiiniai įvardžiai savo linksnių galūnėmis yra daug artimesni kitoms kalbos dalims, negu negimininiai įvardžiai. Be to, giminiinių įvardžių daugumos linksnių galūnės daugiau sutampa ir tarpusavyje. Todėl visų giminiinių įvardžių skyrių galūnių ypatybės apžvelgiamos vienoje vietoje. Prie šios grupės yra nagrinėjami ir vienodas galūnes turintieji negimininiai įvardžiai *käs*, *viskas*, *ničkas*.

22 §. Vyr. g. vns. naudininkas turi dažniausiai tvirtapradę galūnę, pvz.: *kám tu jā tašóji; bóču tavám vistiečk*. Retkarčiais ši kirčiuota galūnė gali būti ištariama ir tvirtagališkai: *jañ reñka dúot jěst*.

Mot. g. vns. naudininko lyčių galūnė (jeigu kirčiuota) turi daugiausia tvirtagalę priegaidę, pvz.: *ir nækas jañ intařdē áki* „ir kažkas jai iđrēské i akį“; *adúok tu tañ meñgai; kámgi tu tukeł dúoji* „kamgi tu tokiai duodi; *anà pàdmeta pàūtu* kitaž pàūštei „ji (gegutė) padeda kiaušinių kitam paukščiui“; *katraž maiša dúoja; prig pačeñ bazníčei pastaté náma*. Tik retai kada pasitaiko tvirtapradę vns. naud. galūnė: *dúok kitái dükterai; prig jái liñda*, „prie jos lenda“.

Tvirtagališkai tariama yra moteriškoji vns. naud. galūnė ir dzūkuose, būtent Leipalingio⁴⁰, Azierkų, Rodūnios⁴¹, Ramaškonių, Kaniavos (Varėnos raj.)⁴² apylinkėse.

23 §. Vyr. g. vns. įnagininko galūnė yra daugiausia jau sutrumpėjusi, būtent -(i)u; *savù, tavù, katrù, tokù, pačù, kitù*. Pagal šiuos įvardžių kartais gali sutrumpėti ir vienskiemenių įvardžių galūnė -(i)uo, kuri tarmėje, be to, linksta vienbalsėti, pvz.: *reñka gi mán sa jú bú:t* „reikia gi man su juo gyventi“; *nér kú vándezio muñkt* „nér kuo vandenio gerti“, greta *nebít kù penét* „nebuvo kuo peneti“; *tù kelù aík* „tuo keliu eik“. Bet kartu pasitaiko formų ir su daugiau ar mažiau sveika galūne, būtent: *ne túo kelù aimì* „ne tuo keliu eini“; *sa ituo zladiju* „su šituo vagimi“; *nenorej bú:t sa jíø*; *nér kú⁴³ apdeñkt; ničku nekalta;* *kas norës sa tokúo sasidëdinët*, plg. *kúoì apsideñk* (Azierkai).

Tik vieną kartą buvo nugirsta vns. įng. galūnė -ūmi: *nebít kú̄mi* (ar *kuomì*) kár̄vǣ penét. Galūnė -mi, spėjama, čia yra antrinė, panaši kaip ir u-kamienių daiktavardžių, plg. lk *medumì* (Zt. *medumī*), *lietumì* (Zt. *lietuñi*)⁴⁴. Tokia vns. įng. įvardžių galūnė pažista Varanavo bei Rodūnios dzūkai: *tuõm kelalù aík* (Plikiai); *nechòj ãnas rãkšči*: *íšmuša tuõm(i) maišù* „tegu jis karstą išmuša tuo maišu“ (Neväšiai); *o kuõm ãnas gáli prabúč* „o kuo jis gali pramist“ (Ramaškonys); *tū:pirmucini-pravãrè, o su ituom sugi:væno* (Paditys, Rodūnios raj.).

⁴⁰ Plg. B. Savukynas, Leipalingio tarmė, dipl. darbas, rankr., 115, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra. Vilnius, 1955.

⁴¹ Plg. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto surinktą tarmių atlasui medžiagą (287 Programos klausimas); dar plg. O. Broch, min. veik., 29.

⁴² Plg. M. Svirskas, Kaniavos tarmė, dipl. darbas, rankr., 60–61, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra. Vilnius, 1954.

⁴³ Kirčiuotos vns. įng. galūnės dažniausiai turi tvirtapradę priegaidę. Su tvirtagale priegaidė formos yra retos.

⁴⁴ Plg. J. Otrębski, Gramatyka..., 141.

Visada tvirtapradiskai yra tariama mot. g. vns. įng. galūnė *ai*, pvz.: *apsižā-ninosi sa jāj⁴⁵* „vedė ją“; *negadnāi vāiščot tokāj pagadāj* „negera vaikščioti tokiu oru“; *ānas sa jāj bīt* „jis su ja buvo“; *reīks ir mán šienáut pamacitkù itaī nedēlāi* „reiks ir mán šienáut pamažu šią savaitę“; *sa savāj pačāj būsta* „su sava žmona gyvena“; *tāi parāj jāū buvāū nami* „tuo laiku jau buvau namie“; *ānas teñ Li·dōj sa nēkēj bōbaj būsta* „jis ten Lydoje su kažkokia moterimi gyvena“. Šios galūnės kilmė nėra galutinai išaiškinta. Manoma⁴⁶, kad ji yra sutrumpėjusi īvardžiuotinių īvardžių arba būdvardžių forma, kuri vėliau buvo apibendrinta ir išplėsta kitoms kalbos dalims. Galimas dalykas, kad prie tokio šios galūnės apibendrinimo ir paplitimo į kitas kalbos dalis Zietelos tarmėje prisidėjo to paties linksnio ir giminės analogiškos galūnės -*oū*, *eū* slavų kalbose, plg. *npuueel co ceoeū* женсъ.

Įvardžiuotinių īvardžių mot. g. vns. įnagininkas, vartoamas, palyginti, netolimose dzūkų šnektose yra fonetiškai kitoks, būtent: *cīk spīgauji su šitū·i* (gret šitū) sāvo armòniku; *neīk su tú·i* (greta tuł) mergù šókc (Azierkai); *tú·i velkti duris žuvelkināū* (Paditys, Rodūnios raj.)⁴⁷; *tú·i, šitū·i* (Kaniava, Varėnos raj.)⁴⁸.

Beveik visiškai sutampačia su Zietela vns. įnag. galūnė *-ai* (-á) pažista tolimesnės tarmės — tai pietų vakarų ir vidurio aukštaičių kai kurios šnektosa plg. pazanavykio kapsų *su já·*, *su jāj⁴⁹*, vidurio aukštaičių *su tāj*, *šitāj*, *anāj*, *jāj*, *tačāj*, *pačāj⁵⁰*.

Kalbininkams abejonių kelia ši galūnė tuose vardažodžiuose, kuriuose īvardžiuotinės formos nevartojamos, pvz.: *rankāj*, *viēnāj*, *kitāj*. Kai kurie kalbininkai mano⁵¹, kad lietuvių k. o-kamieno vardažodžių vns. įnagininkas turėjęs dvi formas: **rankán* > *rankā* ir **rankajan* (plg. sen. sl. *røkø* ir *røkojø*), iš kurios vėliau, nukritus *n* ir sutrumpėjus, dėl sistemos galėjusi atsirasti ir forma *rankāj*. Tačiau tokias dvi vns. įng. formas īvardžiai vargu ar turėjo.

Dar galima būtų manysi, kad ši galūnė atsirado ir grynai dėl fonetinių priesčių iš tvirtapradžių á (<án), é (<én), plg. *káisnis* „käsnis“, *káisk* „käsk“, *pageláisk* „pagalašk“, *geláistuvas* „galastuvas“. Toki reiškinį žodžio šaknyje ir uždaroje galūnėje pažista ir pazanavykio kapsai: *sáispara* „saspara“, *žáislas* „žas-

⁴⁵ Mot. g. vns. įng. kirčiuotų galūnių *-ai(-æi)* pirmasis komponentas ištariamas visada plačiai ir ilgai, nekirčiuotų — nevienodai: kartais kiek trumpiau (pirmo nekirčiuoto šios galūnės komponento ilgumas straipsnyje niekur nežymimas), kartais jis nesiskiria nuo kirčiuoto. Todėl Ch. Stangas pirmojo komponento ilgumą žymi visur: *bōba·i*, *laukiha·i*, plg. Ch. S. Stang, min. veik., 184–187.

⁴⁶ Plg. P. Arumaa, Litausche mundartliche Texte..., 70; E. Fraenkel, min. veik., 49; Z. Zinkevičius, Lietuvių kalbos īvardžiuotinių būdvardžių istorijos bruožai, 100 Vilnius, 1957.

⁴⁷ Plg. dar. O. Broch, min. veik., 28–29.

⁴⁸ Žr. M. Svirskas, min. darb., 60.

⁴⁹ Žr. J. Senkus, Pazanavykio kapsų tarmė, 126–127.

⁵⁰ Žr. B. Švenčionytė, Žaslių tarmė, dipl. darbas, rankr., 56, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra, Vilnius, 1956; Č. Grenda, Palomenės tarmė, dipl. darbas, rankr., 62, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Istorijos-filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedra, Vilnius, 1957.

⁵¹ Plg. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos i- kamieno daiktavardžių vieraskaitos įnagininko ir vietininko formų kilmės klausimu. Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Mokslo darbai, 26, 57, Vilnius, 1958.

las“, geraišas „gerasias“, jáišas „jásias“⁵², o taip pat prūsų lietuvių žvejų tarmė: káisnis, káisti, kaisnélis, sláistai „slástai“, sláistukai, žemáises, gréisti, i spréisti, spéisti, gabéiti, kureíti⁵³. (Gaila, kad Zietelos tarmėje néra pavyzdžių su tvirtapradžiu šaknies balsiu *é* < éni). Taigi, panašus reiškinys galėjo vykti ir Zietelos tarmės žodžio galūnėje, kai dar tvirtapradžiai *q*, *ę* (< án, én) nebuvo sutrumpėję⁵⁴. Bet šio spėjimo Zietelos tarmėje neparemia kitos irgi buvusios tvirtapradės vns. inesyvo ir dgs. galininko galūnės.

24 §. Vns. inesyvas tik vyr. g. vienskiemeniuose įvardžiuose išlaikė sveiką galūnę -ame, būtent: kamē buvai (ret.) || kuř buvai (daž.); ānas bústa tamè šóne „jis gyvena šitoje pusėje“; itame palācu prabúdinéi Soltōnas „šiuose rūmuose gyveno Soltonas“, greta tañ rudenī; tokam̄ lopinī; savam̄ kraštē.

Mot. g. vns. inesyvo galūnė visada yra be -e: savōl̄ pirkōl̄ buvāū; pirkōl̄ manōl̄ bīt; ir itō p̄ievol̄ ir tōl̄; tokōl̄ medžinēi tašlōl̄ minkinam „tokiamē mediniame duon-kubilyje minkome (duona)“.

25 §. Daugelis vyr. g. įvardžių taip pat išlaikė ir sveiką vns. iliatyvo galūnę -ana, pvz.: aiti šítana galañ „eina į ši galą“; nuvažiūja nevedomā kanā „nuvažiuoja nežinia kur“; aik̄ itana šónan „eik į šią pusę“; važiuosu tanà šónan „važiuosiu į aną pusę“; aš n̄ekana nevažavāū „aš niekur nevažiavau“; ānas n̄ekana nuvažáū „jis kažkur nuvažiavo“, greta viñas vienañ šónan, kitas kitañ; kokañ kraštañ nōri; patiñ žmogūtin intañdē. Pasitaiko kartais pavyzdžių net su dviguba postpozicija: nuvažáū tanañ kraštañ, kuř sáule užažidinéja „nuvažiavo į tą kraštą, kur saulė leidžiasi“.

Mot. g. galūnė jau sutrumpėjusi: kitōn akiñ pažu'rék; tōn pačōn p̄ievon vari-sim p̄eku „i tą pačią pievą ginsim galvijus“; manōn pirkōn intaik „i mano pirkiaj įeik“.

26 §. Labai nevienodai yra kirčiuojamos vns. adesyvo formos, būtent: jañp i rà brólis „jis turi broli“; buvāū aš tenaik jámp „buvau aš ten pas ji“; kañp tokam̄p nakvýjot „pas ką tokį nakvojote“; itamp bærnipi; kitañp žmogip bīt; maniñ pačám nēr niéko „aš pats neturiu nieko“; tám Adolip dár ūr naginei „tas Adolis dar turi nagines“; savam̄p brólip pasikláusk. Dėl šių formų susidarymo yra dvi nuomonės. Viena nuomonė ta, kad gimininių įvardžių, kaip ir vyr. g. būdvardžių bei skaitvardžių, vns. adesyvas yra susidarei iš vns. naudininko, prie jo prisišliejus postpozicijai -p(i). Vadinas, vns. adesyvas atsiradei jau po senojo naudininko formų tāmui, kitāmui sutrumpėjimo⁵⁵. Antra nuomonė, kad vns. adesyvo formos esančios senasis galininkas * jañ, *kitañ, *tañ + p(i). Dažnesni tarmės vns. adesyvo pavyzdžiai su tvirtagale priegaidė paremia daugiau pastarają nuomonę, o tvirtapradžiai tarsi kai kurios lytys galėjo būti pradėtos pagal jau sutrumpėjus vns. naudininką⁵⁶.

⁵² Žr. J. Senkus, Pazanavykio kapsų tarmė, 64.

⁵³ Žr. G. Gerullis ir Ch. Stangas, Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose, 9, 11, Kaunas, 1933.

⁵⁴ Gal būt, panašios kilmės reikėtų laikyti ir (su įvykusia priegaidės metatonija) prievišmių galūnę -ai, pvz.; kadaik, kadaik, plg. kadángi, tadági (Daukšos Postilė, 6₂₀), kaddáise, kaddái (Daukšos Postilė, 7₃₈), nu-naik || nu-náini'sča „dabar, dabartiniu metu“ pirmaik || pirmā.

⁵⁵ Plg. J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formas, 132; A. Laigonaitė, Pašalio vietininkai..., 28;

⁵⁶ Plg. A. Laigonaitė, Pašalio vietininkai..., 28.

Mot. g. vns. adesivas padaromas iš nepostpozicinio vns. vietininko su postpozicija *-p(i)*, pvz.: *jaip*, *manaip* (< * *jai* + *pi*, * *manai* + *pi*)⁵⁷. Dabar dažnesnės yra vns. adesivo formos su tvirtagale priegaide, būtent: *tr̄s vāi-kač taip biženkaip* „ta pabégélė turi tris vaikus“; *manaip dūktereip vāīkas gīmē* „mano dukté pagimdė vaiką“; *taip Šeñkaip pasiklāusi* „to Šeñkos pasiklausī“; nors greta pasakoma ir *jái(p) i-rā su'nūs* „ji turi sūnū“. Kadangi tarp naudininko ir adesivo linksnių yra netik formos, bet ir tam tikras prasmės ryšys (plg. 6,9,10, 13 §§), todėl galima manyti, kad tvirtagalei priegaidei īsigalėti šiose formose padėjo vns. naudininkas, plg. *taip mergītei dūok*. Postpozicinis priebalsis *p*, eidamas prieš žodžio skardujį priebalsį ar balsi (o kartais ir žodžio gale), suskardėja, pvz.: *ir jaib vāīkas gīmē*; *jaib vīru nérā*; *vāīkū jaib īr*; *buvāī kūomet jáib* „ar buvai kada pas jā“.

27 §. Vns. aliatyvo formų vyr. g. īvardžiai neturi. Keletas aliatyvo lyčių yra padaryta iš mot. g. asmeninių īvardžių. Be to, ir tos pačios aliatyvo lytys turi jau dažniau adesivo prasmę, pvz.: *jōsp bīt kárve* „pas jā buvo karvė“; *mōža būvot jōsp* „gal buvot pas jā“, bet *jōs (ar jōsp?) nuāik* „nueik pas jā“. Formos padarytos, kaip matome, iš vns. klm. su *-p(i)*. Vietoje senojo aliatyvo dabar dažniausiai vartojamas galininkas su prielinksniu *pas*: *aimū pās tā Žukāli*; *ri-tōj aisiū ir aš pāz jī*.

28 §. Vyr. g. dgs. vardininko galūnė daugiausia yra taip pat sutrumpėjusi, t. y. *-i*, pvz.: *toki dīdeli vīrai*; *su nāi mani*; *visoki mīra* „visoki miršta“; *kuri mēsta*, *katrbi ir nemēsta* „kurie mégsta, katrie ir nemégsta“; *nekatrbi móteriški dár móka* áust; *nekuri mušiški ataidinēj* šeñ „kai kurie mūsiškiai ateidavo čia“. Greta pasitaiko dar ir sveika galūnė *-ie*, kuri ištariama kartais tvirtagališkai, kartais tvirtapradīškai: *kai kuri ī arīekos dadēdinēja*; *iti lināi gerasnī*; *ti pāties ataidinēj*; *šie mētai*; *o jīe iš pirkōs nešōj daržinēn gerūba sāva*. Tvirtapradē vienskiemenių īvardžių galūnė vienbalsédama retkarčiais visai sutrumpėja, pvz.: *tai ti pāties, kad an kvatēros būsta* „tai tie patys, kurie butą nuomoja“; *tai iti vāikatep padārē*.

29 §. Vyr. g. dgs. naudininkas beveik visada turi galūnę *-mi*, pvz.: *dūok* dárba; *vīrami ītiemi*; *dāvāū visiemi vāikami po cukiérka*; *mokēk jīemī*; *mūmi patiemi* dāū žēmēs; *jimi nereīka dāinēt* „jiems nereikia duoti“. Kirtis gali būti ir galūnėje, būtent: *jīemī geraī manās kunodās penēt*. Tik retai kada dgs. naud. formos būna be-i: *adūok jīem*; *jim pasākāū*.

Tokia pat yra ir mot. g. dgs. naud. īvardžių galūnė: *nupirkāū po skēpta savomī dukterimi*; *tokōmi bóbomi nīeko nereīka ī.tari:t* „tokioms boboms nieko nereikia sakyti“; *dūok dár tōmi*. Formos atžvilgiu ji visai nesiskiria nuo mot. g. dgs. īnagininko galūnės, pvz.: *atajāū sa jōmi*; *apsizānino sa savōmi mergōmi*; *tomi žvērždomi labzī suñku aīt* „tuo smēliu labai sunku eiti“. Tikriausiai ši galūnė ī īvardij, kaip ir kitas kalbos dalis, yra atėjusi iš *i-* arba priebalsinio kamieno vardažodžiu, plg. īng. *ausīmi*, *akīmi*, *naktīmi*, *seserīmi* || *seserēmī*, naud. *akīmi*, *ausīmi*, *dukterīmi* || *dukterēmi*. Tokia apibendrinta, tik rečiau kituose kamienuose vartojama dgs. naud. ir īng. galūnė pasitaiko ir kitose tarmėse, pvz.: Kargauduosē (Rodūnios raj.), apie Pēlessą, Azíerkuose, Lazūnuose. Kitur, pvz., Bieliūnuose (Rodūnios raj.) šiem abiem linksniams yra vartojama apibendrinta senoji dviskaitos galūnė *-ma*: *ča reīka žmogaūs akīma šviešōma* „čia reikia žmogaus šviesiomis akimis“; *žmonīma būtu geřāū* „žmonėms būtų geriau“; *žmónis nakcīmo*

⁵⁷ Žr. A. Laigonaitė, Pašalio vietininkai..., 29.

*padėrė, greta aš jū' nenóru akimi macīc.*⁵⁸ Apie Dieveniškes ir Ramaškonis dgs. naudininkas turi galūnę -mu: *vistemu dūošu obuoči*, o savíemu riešutū; *isliverté kai liñus arklámu paguñdži*-č, o dgs. įng. — galūnę -mi: *pájémé viédzmu* su dukterim̄ dzviēm(i)⁵⁹. Galūnių -mi ir -mu kilmę galima paaiškinti, viena, senojo dgs. naud. su -mus ir įng. su -mis ir, antra, dviskaitos su -m (iš senesnés galūnés -ma) kontaminacija⁶⁰.

30 §. Kas pasakyta apie vns. įng. ir dgs. vard. (žr. 23, 28 §§), tinka ir dgs. galininkui: vartojamos sutrumpintos ir nesutrumpintos galūnés. Nesutrumpintų galūnių priegaidė tvirtapradė, pvz.: *pi* į *jūos stiprēst turéjos*, „apie juos stipriau laikési“; *tūos pačius jésk*, greta *jūs visūs pádauče*, „juos visus užmušé“; *kāb itus kampelus papiřktu*, „kad šituos kampelius (namą) nupirktu“; *tūs pačius adiúk jíemi*; *kokùs turi kampùs ir gerai*, „kokią pastogę turi ir gerai“; *tū paimk jūs*, „tu paimk juos“.

31 §. Kaip ir kitų vardažodžių, taip ir įvardžių dgs. inesvyvii yra būdinga galūnė -sa, pvz.: *juosà, josà, tosà, tuosà, visuosà, ituosa, itosa, tokuosà, tavosà, katruosà, visosà, viselókuosa, nækusa*. Tokia pat galūnė plačiai sutinkama ir dzūkuose — tiek Lietuvos TSR⁶¹, tiek Baltarusijos TSR lietuviškose vietose, pvz.: *visuôsa muštûvuosa* (Azierkai, Gardino raj.), *tosà, visosà, piřkosa* (Pelesà, Plikiai, Rodūnios raj.)⁶², *tuosà Nevâšuosa, kiemuosà* (Nevašiai, Ramaškony, Varanavo raj.), *mu'sà, žmonësà, juosà* (Lazūnai). Kadangi ši galūnė sutinkama daugiausia tose vietose, kur daugelis priebalsių prieš priesakinés eilés balsius ištariama kietai, todėl ir buvo manoma, kad -sa yra atsiradusi dėl s sukietinimo⁶³. Tačiau, jeigu s kietinimu ir galima būtų paaiškinti tokią dgs. inesvyvo galūnę kitose tarmėse, tai to daryti Zietelos tarmėje negalima. Priebalsis s prieš balsių e žodžio galūnėje yra visada minkštas: *pùsæ*, *mùsæ* (vns. gal.), *pusès, musès, vesès*, „sodžius“ (dgs. gal.). Nesukietina priebalsis s ir Varanavo, Rodūnios, Pelesos tarmės. Vadinas, dėl s kietinimo -se negalėjo virsti -sa. Senieji raštai rodo, kad galūnė -sa lietuvių kalbos tarmėse seniau buvo vartojama daug plačiau⁶⁴. Visa tai patvirtina, jog čia turima reikalo ne su fonetiniu, o morfologniniu reiškiniu.

⁵⁸ Plg. Lietuvių kalbos ir literatūros instituto surinktą medžiagą tarmių atlasui (288 289 Programos klausimus). Plačiau apie galūnés -ma vartojimą sen. raštuose ir tarmėse žr. A. Bezzenger, min. veik. 149; P. Arumaa, Untersuchungen ..., 78.

⁵⁹ Plg. P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte..., 20, 24, 25, 26, 27, 61—62 tik jo dgs. naud. formos su tvirtagale priegaidė.

⁶⁰ Žr. E. Fraenkel, min. veik., 36; dar plg. P. Arumaa, Untersuchungen..., 50-78

⁶¹ Plg. J. Senkus, Nauja medžiaga apie lietuvių tarmes. Lietuvos TSR Mokslo akademijos Darbai, A 1, 150, Vilnius, 1955; M. Svirskas, min. darb., 59—61; B. Savukynas, min. darb., 110—116.

⁶² O. Brochas, aprašydamas rytinés Rodūnios raj. dalies lietuvių tarmę daugiskaitos inesvyvo galūnę rašo -sæ, nors pažymi, jog s yra kietas („Zu den L. Pl. ist ausdrücklich bemerkt, daß das s vor æ nicht palatalisiert war“), žr. O. Broch, min. veik., 21.

⁶³ Plg. A. Laigonaitė, Vietininkai dabartinéje lietuvių kalboje, filol. m. kandidato laipsnio disertacija, rankr., 15—16, Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. universiteto Rankraščių skyrius, Vilnius, 1956; J. Senkus, Nauja medžiaga apie lietuvių kalbos tarmes, min. veik., 150.

⁶⁴ Žr. A. Bezzenger, min. veik., 144—147; plg. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai, 123 (29_{8,11,14}), 434, Vilnius, 1957; M. Slavočinskis, Giesmés tikéjimui katalickam priderančios, 1646. Fotografuotinis leidimas. Paruošė J. Lebedys, 25 (I 148₅, II 59₁₉₋₂₀), Vilnius, 1958; Biblia litewska Chylińskiego. Nowy testament (1657), 2, 10(6v)₁₄. Išleido Cz. Kudzinowski - J. Otrębski, Poznań, 1959.

32 §. Dgs. iliatyvo lytys, padarytos iš įvardžių, turinčių daugiau negu vieną skiemeni, kirčiuoja daugiausia priešpaskutinį skiemeni, pvz.: *katrūosna*, *katrósna*, *tokūosna*, *manūosna*, *savósna*, *visúsna*, *kokósna*, greta *ituosna* „i šitus“, *nækuosna*, „i kažkokius“, *nækatrūosna* „i kai kuriuos“. Vienskiemenių įvardžių iliatyvo lytys kirti turi galūnėje, būtent: *nûveimu aš juosnà*; *tosnà kártiesna inlýndo* „i tas kartis i lindo (višta)“; *tuosnà ruðuósna nubégo*; ot *pað.tarinam*, kâb að *nûveimu josnà*.

33 §. Dgs. adesvytai turi daugiausia asmeniniai įvardžiai, pvz.: *juosmì teñ an žāmés jéma*, *kap zvéries* „pas juos ten ant žemės valgo, kaip gyvuliai“; *nebit juosmì räzumo* „neturėjo jie proto“; *o juosmi netèp*, *kab mûsim* „o pas juos netaip, kaip pas mûs“; *að neprašaði jiemp* „að neprašiau jū“; *bit kæiveras vaikù* *júosmi* „jie turėjo ketvertą vaiką“; *jiësmip stalo nebit* „jie neturėjo stalo“; *jiësmi nérà ko dûot* „jie neturi ko duoti“; *jösmi daðgi svísto* „jos turi daug sviesto“. Tik, retkarčiais pasitaiko kitų įvardžių adesvyt: *o kituosmi nér niéko* „o kiti neturi nieko“. Iš pavyzdžių matome, kad šių formų daryba yra daug įvairesnė ir gerokai painesnė negu ne-gimininių įvardžių. Savotiškas postpozicinės galūnės — (*s*)*mi*, (*s*)*mip*, *-mp* dedamos prie dgs. galininko (*juosmì*) arba dgs. vardininko (*jiësmip*, *jösmi*). Visų kitų tiek gimininių įvardžių, tiek ir kitų vardažodžių dgs. adesvo formos jau nebevarojamos.

Dabar tam pačiam reikalui, t.y., adesvo prasme lygiagrečiai yra vartojamos jau net ir asmeninių įvardžių inesvyto formos, pavyzdžiui, greta *tuosà krú:muosa gâném*, plg. sakinius, kuriuose kalbama apie gyvus daiktus, būtent: *juosà mòža ir dâugëst giëdôj* „pas juos gal ir daugiau dainavo“; *teñ josà dvi pirkì i:rà* „jos turi dvi pirkias“; *teñ juosà kálnas, žvírždos, neáuga kunôdos* „ten pas juos (jū krašte) kálnas, smëlis, neauga bulvës“; *tuosà visuèsà žmonësà nebit räzumo* „tie visi žmonës neturėjo proto“.

Įvardžiuotinių įvardžių liekanos

34 §. Šiaip jau visose kalbos dalyse išnykusios įvardžiuotinės formos kiek žymesnius pëdsakus paliko įvardyje. Palyginti ypač neblogai, yra išsilaikiusios kai kurių parodomujų įvardžių vns. vardininko įvardžiuotinės lytys: *caïk*, *tóji* || *tój*, *icaik*, „šisai“, *itoj*, „šioji, šitoji“ (plg. 17 §), greta *caig*, *icraig* (ret.).

Įvardžiuotines formas turi retkarčiais ir santykinių arba klausiamujų įvardžių vns. vardininkas, pvz.: *kursaïk kæturas kójas tûri*, *caïk taï gâli plû:kt* „kuris turi keturias kojas (kiekvienas keturkojis), tas gali plaukti“; *katròj apsævæ*, *katròj nè* „kuri apsiavusi, kuri ne“.

Išskyrus vns. įnagininką, kurio įvardžiuotinės lytys, manoma, ištisai paplitusios vardažodžiuose (plg. 23 §), moteriškosios giminės kitų linksnių formų nesutikta. Yra nugirsta tik vos pora vyr. g. asmeninių įvardžių įvardžiuotinių formų, pvz.: *jöjo itai diëdžukas* „tai jojo senelis“; *júø skvõrina kopurstùs* „juo (lajumi, avių taukais) užspirgina kopüstus“.

Krinta i akis vyr. g. vns. vardininko įvardžiuotinių formų daryba. Galūnė -ai čia turi pabrëžiamą reikšmę ir yra dažna beveik visose lietuvių k. tarmëse bei senuosiouose raštuose⁶⁵. Gale pridedamas priebalsis *k* (reč. *g*) yra kilęs greičiausia

⁶⁵ Plg. A. Bezzenger, min. veik., 168.

iš dalelytės *gi⁶⁶* ir žodžio gale suduslėjės. Pavyzdžiu su tokiu k arba g tarmėje yra daug, būtent: *pærnaik*, „pernai“ || *pærnaig* (reč), *tiktaik*, *kadaik* *nu·naik*, „da-bar“, *tadaik* || *tadaig*; *paláukig* || *paláukik*, *pasikláuskig* || *pasikláuskik*. Plg. Daukšos Postilė — *tenayg* 15₃₆, *tataig* 630₃, *kólaig* 200₂₂, 199₅₄, *tadáig* 200₄₄, *vienóki* 13₂₀, *tasaig* 407₁₁.

Pastebėtina, kad tarmėje yra nemaža pavyzdžių ir su dviguba dalele *gig(i)*, būtent: *kámig* || *kámik*, *kuřig* || *kuřik*. Tikriausiai panašiai yra padaryti ir įvardžiai *caik* || *caikig* || *caigig* (reč.); *icaiik* || *icaiig* || *icaiig* bei prieveiksmiai *tadaikik* || *tadaikig* || *tadaigig*, *nu·naikik* || *nu·naigig*. Priebalsis k žodžiuose *caikig*, *icaiig*, *tadaikig*, tur būt, yra išlikęs pagal dažnesnes lytis *caik*, *icaiik*, *tadaik*.

Niekatrosios giminės įvardžių likučiai

35 §. Kai kurie įvardžiai turi niekatrosios giminės liekanų. Dažniausiai yra vartojamos parodomųjų, o kartu ir santykinių įvardžių niekatrosios giminės vns. vardininko ir galininko formos, būtent: *kokas tai vaikas*, „koks tai vaikas“; *kokis tais žodis*; *ir tai reik ir itai reik padarit*; *ilgà itai gi smë*; *tai šeit*, *tai tai dirba*, „tai ši, tai tą dirba“.

Taip pat dažnai vartojama įvardžiu einančio žodžio *visas*, *visà* niekattroji giminė: *āš visa žinójau*; *šiltis visa padægino*, „ugnis viskų sudegino“; *be galo brangù visa*. Kartais niekatrosios giminės prasme vartojamas šio įvardžio kilmininkas, būtent: *viso bít*, *ot visto bít*, „vizo buvo, ot visto buvo“; *viso žinójau*, *ot visto žinójau*; *vlo pagaišo*, „viskas prapuolė“.

Įvardis *visa* gali būti vartojamas ir su kitu niekatrosios giminės įvardžiu, pvz.: *säva*, *viéna*; *visa säva bít* greta *visa sávo bít*; *visa viena káp bùs*, „vistiek kaip bus“; *visa viena änas nenóri aít*.

36 §. Išvados:

1. Zietelos tarmės įvardis išlaikė daug senų morfologninių formų, kurios jau beveik nebesutinkamos kitose mūsų tarmėse, pvz.: negimininių įvardžių vns. kilm. su galūne *-e*, visi keturi vietininkai, savybiniai įvardžiai, reti įvardžiai *kiēnas*, *kienà*, *tiekas*, *netieka*, *ēš* (greta *āš*) ir kt.

2. Ne visi senoviniai dalykai yra vienodai gerai išlikę, pvz.: negimininių asmeninių įvardžių vns. ir dgs. adesyvas (reč. aliatyvas) yra taip dažnai vartojamas, jog ištūmė net inesvyą, tuo tarpu gimininių įvardžių adesyvas yra vartojamas tik vienaskaitoje, o daugiskaita, išskyrus keletą neaiškios darybos asmeninių įvardžių, adsyvo jau nebeturi. Čia tiek dgs. adsyvo, tiek aliatyvo lytis jau pakeičia inesvyas ir iliatyvas arba prielinksniňs konstrukcijos. Senojo vns. naudininko yra tik liekanų: *mani*, *savì*, *mì*.

3. Aprašomoji Zietelos tarmė pagal savo negimininių įvardžių vns. kilm. ir gal. galūnę *-e*, o taip pat gimininių įvardžių mot. g. vns. įng. galūnę *-ai* sutampa su kai kuriomis vakarų ir vidurio aukštaičių šnektomis. Nuo dzükų šiomis galūnėmis visiškai skiriasi. Visomis senovinėmis ypatybėmis, o kartu ir slavų kalbų

⁶⁶ P. Aruma priebalsi k kildina iš dalelytės *ka*, plg. *tijoūka*, „ten“, *šijoūka*, „čia“, *u·naka*, „ten“, žr. P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte..., 70.

poveikio atžvilgiu Zietelos tarmės įvardis daug bendra turi su dzūkais ir ypač su lietuviškai kalbančiomis vietomis Baltarusijos TSR. Kitomis ypatybėmis, pavyzdžiui, nežymimųjų įvardžių daryba, įvairiais priebalsiu pridėjimais ir kt. Zietelos tarmė yra savita.

МЕСТОИМЕНИЕ В ЗЕТЕЛЬСКОМ ГОВОРЕНЬЕ

А. Ю. ВИДУГИРИС

Резюме

Зетельским говором называется говор двух деревень Засеты (Zasēčiai) и Погиры (Pagiriai), которые находятся в Дятловском (Zietela) районе Гродненской обл. Белорусской ССР. По-литовски говорят здесь только старики. Так как этот говор со временем был изолирован от территории сплошного распространения литовского языка, то в нем сохранилось многие морфологические черты, которые уже не встречаются в других литовских говорах.

В статье описывается морфология местоимений: их образование и изменение. В говоре употребляются такие архаичные формы, как: адессив (*manip* || *manišp*(*p*) „у меня“, *mū·sīp* || *mū·sišp*(*p*) „у нас“, *jaip* „у нее“, *kaip* *tokaip* „у кого такого“), аллятив (*jōsp* „к ней“, *mū·suim*(*p*)*t* „к нам“, *jū·suim*(*p*)*t* „к вам“), иллятив (*kanā* „куда“, *tanā* „на тот“, *nēkana* „куда то“), окончание -e личных местоимений в родительном падеже (*manē*, „меня“, *tavē* „тебя“, *savē* „себя“), окончание -i и энклитика *ti* в дательном падеже (*mani* || *mi* „мне“, *savi* „себе“). В говоре сохранилось вопросительное местоимение *kiēnas*, *kienā* „чей“ с притяжательным значением. С полным окончанием иногда встречается определительное местоимение *tiekas* “столпкий“. Часто употребляются своеобразные притяжательные местоимения *mū·sis*, *mū·sē* „наш, наша“, *jū·sis*, *jū·sē* „ваш, ваша“, рядом с *mū·siškis*, -ē, *jū·siškis*, -ē. Иногда личное местоимение *āš* произносится ēš, хотя больше слов, начинающихся с гласным e в говоре нет (ср. *ašis* „ось“, *āžaras* „озеро“, *āgle* „елка“).

Некоторые своеобразные местоимение в говоре образовались под влиянием соответствующих славянских *visalókis* || *visalókàs* = *vìsas*, *visókis*, ср. пол. *wseláki* бел. диал. *ўсялýki* и др.

Как видим, изолированное положение Зетельского говора от других литовских говоров способствовало сохранению архаичной морфологии местоимений, как и других частей речи, а окружение славянскими языками — находит свое выражение в смешанных, гибридных и др. местоимениях.